

Kumman kokemus ja sosiologinen mielikuvitus

Arvio teoksesta Honkasalo, Marja-Liisa ja Kaarina Koski (toim.). *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2017. 360 s. ISBN 978-952-2228-91-8.*

Tuomas Laine-Frigren

Haruki Murakamin romaaniin *Dansu, Dansu, Dansu* (1988) sisältyy kuvaus 13-vuotiaasta Yukista, joka pystyy aavistamaan onnettomuuksia ennalta. Koulutoverit pitävät Talking Headsia kuuntelevaa tyttöä outona ja karmivana:

At school, if I felt something, I just came right out and told everybody about it. But then, it made everybody sick [...] “Then you are a kind of clairvoyant?” I asked. “Like when, say, you knew beforehand that a classmate was going to get hurt.” Maybe. But kind of different. When something’s going to happen, there’s this kind of atmosphere that gives me the feeling it’s going to happen. I know it sounds funny, for instance, with someone who’s going to get injured on the high bar, there’s this carelessness or this overconfidence that’s in the air, almost like waves. People who are sensitive can pick up these waves [...] you can tell that there’s danger [...] I might see that that person over there is maybe going to get burned. [1]

Yukin arkiymmärryksen ylittävä kyky aistia tilanteiden kehittymistä tuntuu muista pelottavalta ja johtaa sosiaalisen ulossulkemisen kokemukseen. Tämä kokemus on myös Marja-Liisa Honkasalon ja Kaarina Kosken toimittaman artikkelikokoelman lähtökohta: arkijärjen ylittäviä tai ”kummia” ilmiöitä kokeviin ihmisiin kohdistuu suomalaisessa yhteiskunnassa stigma eli häpeäleima. Teoreettisesti moneen suuntaan avautuvan johdannon lisäksi kirjassa on seitsemän lukua, jotka jakautuvat kolmen laajemman teeman alle. Laaja-alaisen näkökulman kannalta on otollisesti, että myös tekijäjoukko on taustaltaan monipuolinen: kummaa ilmiönä lähestytään niin antropologian, folkloristiikan, uskontotieteen kuin historian ja psykiatrian kentiltä – Riitta Jalonen on kirjoittanut omakohtaisuudessaan puhuttelevat ”kirjailijan jälkisanat”. Uskontotieteilijä Tiina Mahlamäki on puolestaan saanut tehtäväkseen lausua ”tutkijan jälkisanat”.

Viime aikoina on ilmestynyt useita aihetta käsitteleviä tutkimuksia. Jeena Ranckenin *Yliluonnollinen kokemus. Tulkinta, merkitys ja vaikutus* (2017) tutkii sitä, minkälaisia kulttuurisia, sosiaalisia ja yksilöllisiä merkityksiä ihmiset antavat yliluonnollisiksi mieltämilleen kokemuksille. Terhi Utraisen *Enkeleitä työpöydällä. Arjen ja lumon etnografiaa* (2017) puolestaan on enkeleistä kiinnostuneita ihmisiä käsittelevä kenttätutkimus, joka pureutuu myös etnografisen tiedontuotannon prosessiin. Genren yhtenä 2000-luvun pioneerityönä voinee pitää turkulaisen Kirsi Hännisen ufokokemuksia käsittelevää väitöskirjaa (2009). *Mielen rajoilla* on monin tavoin rinnastettavissa näihin. Kirjoittajat eivät pyri selittämään kummia kokemuksia eivätkä ota kantaa siihen, onko jotain arkiymmärryksen vastaista tapahtunut. Ranckenin tapaan Honkasalo, Koski ja toverit analysoivat sitä, miten ihmiset arkijärjen ylittävistä kokemuksista kertovat ja miten nämä kokemukset ovat heidän elämäänsä vaikuttaneet.

Sukulaisopuksista poiketen *Mielen rajoilla* on avoimen yhteiskunnallinen, aikalaiskriittinen ja paikoin polemisoinva, mitä selittänee kirjan syntykonteksti ja siinä käytetyn aineiston käsittelytapa. Teoksen empiirinen aineisto koostuu 113 kummiä kokeneen ihmisen lähettämästä 224 kirjeestä, jotka Honkasalon johtama *Mieli ja Toinen* -tutkimushanke vastaanotti sen jälkeen, kun ”ensimmäiset vähättelevät uutiset” (s. 12) projektista ilmestyivät iltapäivälehdissä. Kirjeitä lähettäneet ihmiset kertoivat, että *myös he* olivat kokeneet ymmärtämättömyyttä ja häpeän tunteita kertoessaan arkiymmärryksen ylittäneistä kokemuksista. Näin teoksen lähtökohdaksi rakentui pyrkimys ottaa vakavasti kummia kokeneiden ihmisten kokemus siitä, että ’toden’ ja ’normaalin’ määrittelyvalta oli jossain muualla kuin heidän käsissään. Tekijöiden yhtenä selkeänä esikuvana on folkloristi Leea Virtasen 1970-luvun keruu, joka tuotti yli 1500 kirjettä ja kokemuksesta arkiymmärryksen ylittävistä kokemuksista [2].

Kumma totena ja stigmana

Kirjoittajien vakaumus on, että kokemus kummasta on aina ja joka tapauksessa *merkityksellistä*. Kuten Rancken omasta sosiaalipsykologisesta näkökulmastaan, myös tämän kirjan kirjoittajat ajattelevat näkymättömän ja myös yliluonnollisen olevan todellista, sillä se aiheuttaa yksilöissä ja ehkä myös heidän sosiaalisessa elinpiirissään muutoksia. Tässä he tukeutuvat kiinnostavasti psykologi William Jamesin (1842–1910) ajatteluun. Jamesin pragmaattisen tietoteorian mukaisesti sitä, mikä vaikuttaa todellisuuteen, on myös kutsuttava todellisuudeksi. Kuten Honkasalo kirjoittaa, Jamesille inhimillinen kokemusmaailma näyttäytyi laajana skaalana kaikenlaisia kokemuksia ja elämyksiä tavallisista erikoisiin ja hämmäntäviin. Myös uskonnolliset ja yliluonnolliset kokemukset saattoivat muun muassa johtaa konkreettiseen yksilön elämän muutokseen, joten ne olivat hyvin todellisia (s. 113). Jamesin ajattelua vaikutusvaltaisemmaksi osoittautui kuitenkin Sigmund Freudin (1856–1939) yliluonnollisia mielenmaisemia patologisoiva ja medikalisoiva tendenssi. Psykiatrisessa viitekehyksessä tapahtuvaa kumman kokemuksen leimaamista kirjassa käsittelevät Jyrki Korkeila ja Kaarina Koski.

Kosken ja Korkeilan artikkelissa on ansiokasta pohdintaa *stigman* sosiaalipsykologiasta. Kuten kirjoittajat toteavat, ihmisten arkiajattelussa on leimaamista tukevia tendenssejä, kuten taipumus selittää henkilön tilapäistä käyttäytymistä pysyvillä piirteillä – esimerkiksi rodullisiin stereotypioihin

yhdistyessään seuraukset ovat tunnetusti vakavia. Myös psykiatrisista sairauksista kärsivät joutuvat yhä usein leimatuiksi. Onkin varmasti totta, että stigmanvastaisen työn pitäisi kohdistua nimenomaan yhteisöjen ennakkoluuloihin. Samaan aikaan hieman vierastan kirjassa esitettyä väitettä siitä, että mielisairauden tarkasteleminen lääketieteellisenä ongelmana olisi itsessään stigmatisoivaa. Ehkä olisi parempi rakentaa siltaa sosiologisen ja psykologis-biologisen näkökulman välille.

Varpu Alasuutarin artikkelissa tiivistyy paljon siitä, missä käsillä oleva tutkimus on parhaimmillaan. Alasuutari hyödyntää kuolemaan ja kuolleiden kanssa käytyyn yhteydenpitoon liittyviä kummia kokemuksia kosketuspintana suremisen kulttuurin pohtimiseksi laajemmin. Erilaisia suremisen tapoja koskevan tietoisuuden lisääminen olisi tärkeää esimerkiksi terveydenhuoltoalan ammattilaisten parissa, sillä he kohtaavat surevia työkseen. Susanne Ådahlin artikkelissaan siteeraama kirjeen kirjoittaja puolestaan kokee herkistyneensä muiden ihmisten hädälle ja oppineensa ”vaistoamaan tilanteita ja tunnelmia” (s. 146), samaan tapaan kuin Murakamin kirjallinen luomus Yuki.

Näkymättömän jäljillä

Marja-Liisa Honkasalon teoreettiset kehittelyt uudenlaista sosiologisesta mielikuvituksesta ovat mielenkiintoisia. Entä jos kummaa tutkisikin niiden jälkien kautta, joita se jättää ihmisten ja yhteisöjen elämään, Honkasalo kysyy tukeutuen Jamesin ohella Bruno Latourin toimijaverkostoteoriaan. Latourilaisittain ilmaistuna toimija on se entiteetti, joka liittyy tekoon ja aiheuttaa muutoksen. Näin siis ihmisten, eläinten, teknologioiden ja muiden toimijoiden verkostoon voitaisiin lisätä myös näkymätön ’ei-inhimillinen’ toimija, joka hipaisee tai töytäisee liikkeelle, olosuhteita ja suhteita muuttaen. Tekisi mieli kysyä, miten tällainen ei-inhimillisiä toimijoita korostava lähestymistapa suhtautuu kulttuurihistorian tai -antropologian perinteisempään ajatukseen siitä, että inhimilliset toimijat *antavat merkityksiä* ei-inhimillisille ilmiöille.

Ajatus näkymättömän jättämistä jäljistä on kiehtova myös kaltaiselleni historiantutkijalle. Esimerkiksi viime aikoina on keskusteltu paljon ylisukupolvisista traumaista. Ehkä sukupolvien takaiset traumat ’vaanivat’ myös meitä nykyihmisiä, pakottaen tai kannustaen reagoimaan suuntaan tai toiseen? Näkymätöntä käsitteellistävän sosiologisen analyysin tarpeesta on kirjoittanut Kalifornian yliopiston professori Avery Gordon teoksessaan *Ghostly Matters. Haunting and the Sociological Imagination* (1997).

Kaarina Koski ja Juuso Järvenpää osoittavat artikkelissaan, että kummia juttuja on koettu ja ihmetelty ennenkin. *Mythologica Fennicassa* (1789) Rantsilan kappalainen Christfried Ganander (1741–1790) uskoi, että keijuja näkevien täytyi olla pahasti taikauskoisia tai vahvasti humalassa. Akateemikko Martti Haavio (1899–1973) puolestaan kirjoitti kodinhaltioista 1940-luvulla ja epäili, että tällaiset ”hallusinaatiot” aiheutuivat uskonnollisesta tulkintakehyksestä, stressitilanteesta, nälästä tai rasituksen, sairauden tai imetyksen aiheuttamasta uupumuksesta. Kuten Koski ja Järvenpää toteavat, koulutus ja yhteiskuntien modernisoituminen eivät lopulta hävittäneet henkisiä ja uskonnollisia kokemuksia ja tarpeita. Ne pikemminkin muuntuivat ja

hajaantuivat osaksi lukuisia postmoderneja alakulttuureja. Tällaista historiallista näkökulmaa olisi teoksessa voinut olla lisääkin. Esimerkiksi kumman ja länsimaisen esoterian aate- ja kulttuurihistoriallisista yhtymäkohdista olisin mielelläni lukenut enemmänkin. Nyt kirjan loppupuolelle sijoitettu historiallinen katsaus jää vähän irralliseksi. [3]

Ajatuksia herättävä teos kärsii paikoin poleemisuudesta

Paikoin kirjassa on tiettyä kärjekkyyttä, joka ei ole tekijöiden ymmärtävälle otteelle ansioksi. Ennen kaikkea termin *tiede* käytössä on 'olkiukkomaisia' piirteitä, joka antaa ammuksia kritiikille "tiedevastaisuudesta." [4] Teoksessa (luonnon)tiede näyttäytyy luokittelevana, kuoliaaksi selittävänä ja ihmisten kokemuksia patologisoivana. Tässä sillanrakentaja-asenne olisi ollut paikallaan: tiede on ihmettelyyn ja loppumattomaan uteliaisuuteen perustuvaa toimintaa, joka kurkottaa myös vielä käsittämättömän tuolle puolen. Tähän pyrkivät esimerkiksi aivotutkimus ja neuropsykologia, joiden kiinnostaviin tutkimustuloksiin kirjassa paikoin viitataan. Ainakin olisi ollut paikallaan eritellä *selittämään* ja *ymmärtämään* pyrkivien tieteenalojen ja tieteen tekemisen tapojen välisiä eroja. On tietysti niinkin, että jos toisesta suunnasta on hyökätty, ei toista poskea ole aina mukava kääntää.

Lopuksi esittäisin tutkimuksellisen haasteen. Johtuuko kumman kokijoihin liittyvä häpeäleima ensisijaisesti kokemusten kulttuurisesta outoudesta? Vai onko taustalla pikemminkin sosioekonomista haavoittuvuutta, yksinäisyyttä ja yhteisöjen ulkopuolelle jäämistä, jonka seurauksena kokemuksia ei ole edes mahdollista jakaa? Ehkä kaikilla ei ole pääsyä sellaisten positiivisesti latautuneiden "tunneyhteisöjen" pariin, joista Kirsi Kanerva artikkelissaan kirjoittaa (s. 94–98). Leimakirveiden taustalla voi olla myös laaja-alaisempi ja historiallisesti pitkäkestoisempi mielen *sairauteen* kohdistuva stigma, joka kulttuurissamme on kohdistunut erityisesti järjen hallinnan menetykseen.

Kirjan loppupuolella uskontotieteilijä Tiina Mahlamäki kirjoittaa kumman kaksista kasvoista saksalaisen romantikon E.T.A. Hoffmanin (1778–1882) Nukuttaja-hahmon kautta (s. 324–325). Hoffmanin *Sandman* ei ole mukava nukkumatti vaan lasten silmille hiekkaa paiskaava ilkimys, joka repii silmät päästä ja syöttää ne omille lapsilleen. Ehkä tosiaan on niin, että kumman kokemus sijaitsee "hiuksenhienolla" rajalla (s. 325), josta se voi kallistua joko kielteiseksi tai myönteiseksi – esimerkiksi silloin, kun ihminen itsekin on välitilassa tai siirtymävaiheessa, kriisin tai muutoksen äärellä. Mutta tuleeko esimerkiksi kuolleen läheisen kanssa keskustelevalta ihmisestä haavoittuva kulttuurissa vaikuttavan häpeäleiman vuoksi, vai onko tällöin kyse pikemminkin siitä, että ihminen on muista syistä ajautunut sosiaaliseen marginaaliin?

Mielen rajoilla on ajatuksia herättävä teos ilmiöstä, joka koskettaa monia ihmisiä joko positiivisella tai negatiivisella tavalla. Tekijät pyrkivätkin sekä normalisoimaan kumman että vaalimaan inhimillisen kokemuksen värikästä kirjoa – onhan avoimuus 'ihmeellisen' edessä myös esimerkiksi taiteellista luovuutta edistävä piirre. Tämän laaja-alaisuutensa vuoksi kirja onnistuu nostamaan uusia teemoja tutkimuksen piiriin – ja ehkä myös hälventämään teeman ympärillä yhä vaikuttavia *akateemisia* ennakkoluuloja. Paikoin vaikeasti avautuvan tieteellisen käsitteistön vuoksi kirjaa ei

kuitenkaan voi kaikilta osin suositella kummien kokemusten kanssa kipuileville maallikoille. Myös kirjan ajoittainen poleemisuus saattaa karkottaa niitä lukijoita, jotka etsivät luonnontieteestä vastauksia omiin haastaviin elämyksiinsä. Kirjan pääasiallisena yleisönä pitäisinkin yhteiskunta- ja ihmistieteilijöitä, joille mikään inhimillinen ei ole vierasta.

FT Tuomas Laine-Frigren työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Viitteet

[1] Murakami 2003 [1988], 192–193.

[2] Katso esimerkiksi Virtanen 1974.

[3] Suomalaisen esoterian historiasta kiinnostuneille suosittelem *Historiallisen Aikakauskirjan* aihetta käsittelevää teemanumeroa (2/2017). Erinomainen populaarihistoriallinen sukellus suomalaisen salatieteen merkkihenkilöiden maailmaan on Perttu Häkkisen *Valonkantajat* (2015).

[4] Osmo Tammissalo on paikoin asiattomuuksiin menevässä ja ohiampuvassa kritiikissään kutsunut teosta ”häkellyttävän tiedevastaiseksi”. <http://ihmisluonto.blogspot.com/2017/12/akateemista-huuhaata-oudoista.html> [Haettu 21.9.2018].

Kirjallisuus

Gordon, Avery. 1997. *Ghostly Matters. Haunting and the Sociological Imagination*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Häkkinen, Perttu. 2015. *Valonkantajat. Välähdyksiä suomalaisesta salatieteestä*. Helsinki: Like.

Hänninen, Kirsi. 2009. *The Construction of Self in Finnish First-person Supernatural Encounter Narratives*. Doctoral Thesis. Ohio State University, Comparative Studies. https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1261592657&disposition=inline [Haettu 30.10.2018]

Murakami, Haruki. 2003 [1988]. *Dance, Dance, Dance*. Julkaistu alun perin japaniksi. London: Vintage Books.

Rancken, Leena. 2017. *Yliluonnollinen kokemus. Tulkinta, merkitys ja vaikutus*. Tampere: Vastapaino.

Utriainen, Terhi. 2017. *Enkeleitä työpöydällä. Arjen ja lumon etnografiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Virtanen, Leea. 1974. *Kun kello pysähtyi. Tavallisen suomalaisen ylikuonnolliset kokemukset*. Helsinki: WSOY.